

Valeriu Capcelea,
doctor habilitat în filozofie, conferențiar
universitar, catedra Discipline Socioumane,
Universitatea de Stat „Alec Russo”,
Republica Moldova Bălți, str. Bulgară, 94, ap. 7.
Tel: (373) 231-79-100; email: vcapcelea@mail.ru

CONFIGURAREA MORALĂ A SOCIETĂȚII POSTTOTALITARISTE

În acest articol sunt abordate problemele ce țin de configurarea morală a societății posttotalitariste în care morala a suferit schimbări esențiale, care este influențată dintr-o parte de morala fostei societății comuniste, iar pe de altă parte, de procesele globalizării și de asimilarea experiențelor occidentale de ultimă oră în acest domeniu. Totodată sunt analizate deformările care au survenit în societatea comunistă în tratarea normelor general-umane care există în Biblie: „Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta...” „să nu ucizi”, „să nu furi” etc., care au condus la subminarea autorității părinților și înlocuirea lor cu autoritatea partidului, la ideea că individul poate fi sacrificat pentru binele societății sau al partidului, iar furtul a devenit din ce în ce mai acceptabil din punct de vedere moral. Sunt scoase la iveală două modele etice specifice societății moldovenești care se află în tranziție: primul este tribut ar individualismului liberal, iar al doilea, care încă domină în societatea moldovenească este caracterizat printr-un egalitarism nostalgic menit să contracareze abuzurile noului individualism.

Morala și Etica sunt permanente ale vieții spirituale ale umanității, dar în noile condiții create prin revoluțiile de la sfârșitul anului 1989 din Centrul și Răsăritul Europei, ele sînt tot mai solicitate să contureze profiluri etico-morale potrivite pentru noile condiții apărute la intrarea în sec. XXI. Este cert că astăzi noi trăim într-o vreme de confuzie morală, cînd valorile morale sunt profund zdruncinate și, posibil, alterate iremediabil, mai ales, în țările ce au trecut de la totalitarism spre democrație. Din această cauză este necesar de a aborda problemele ce țin de configurarea morală a societății posttotalitare în general și cele ce se referă la societatea moldovenească, în mod special. În continuare ne vom referi la moralitatea ce domină în societatea moldovenească care se află într-o perioadă de tranziție fără sfârșit asupra căreia au avut un impact negativ nu numai regimul communist, dar au un impact nociv și procesele de globalizare și individualizare a societății, care produc în sufletul omului, în modul lui de a fi și de a gândi schimbări inevitabile.

În cadrul sistemului totalitarist a existat și s-a înrădăcinat în conștiința oamenilor un punct de vedere conform căruia nerespectarea moralei devine un act de adaptare la condițiile concrete ale existenței sociale. La rîndul ei, anomia observabilă astăzi își are rădăcinile în negarea unui sentiment difuz de vinovăție cauzat de adoptarea implicită de către majoritate a acestei moralități utilitariste care plasa la bază principiul: cu toții suntem vinovați, așa că nu trebuie să ne fie rușine, dimpotrivă, putem fi mîndri că ne putem discurma, pentru că dacă nu ne descurcăm, atunci am încurcat-o. Printr-o astfel de raționalizare a moralei și a existenței sociale, fărădelegea s-a transformat treptat într-un mecanism prin care era negată vinovăția. Aceasta a condus, în consecință, la negarea normelor, valorilor și principiilor morale general-umane care își trag rădăcinile încă din *Biblie*, din *Decalogul* lui Moise și *Predica de pe munte* a lui Iisus Hristos.

În societatea comunistă o alternativă la porunca a cincea din Decalog „Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta, ca să-ți fie bine și să trăiești ani mulți pe pămîntul pe care Domnul Dumnezeuul tău ți-l va da ție [1, Ieșirea, 20:12] a fost reprezentată de mitul comunist al pionerului Pavlik Morozov un băiat de numai 13 ani, care și-a denunțat tatăl și bunelul „contrarevoluționari” de dragul „idealurilor comuniste”, începîndu-și astfel cariera de om nou. Prin urmare, acest denunț a părinților sugera idea că idealul comunist era mai important, iar Pavlik împreună cu fratele său a plătit pentru aceasta cu viața. Ulterior, cercetările istorice au demonstrat că Pavlik Morozov a fost o fabricație a propagandei comuniste, al cărei scop era subminarea autorității părinților și înlocuirea lor cu autoritatea partidului.

Încă din antichitate la acest capitol s-a referit Confucius. Conform învățăturii sale respectul față de părinți și stima față de frații mai mari reprezintă baza omeniei. Ar fi incorect de a califica respectul din partea fiilor ca ceva secund față de morală, pentru că el face o concretizare a moralei. El este însuși morala, examinată prin aspectul interacțiunii și continuității dintre generații. Tatăl este pentru fiu instanța ultimă și totodată o instanța morală absolută. Respectul fiului către tatăl său și concomitent grija tatălui față de fiul său reprezintă o relație morală primară ce nu se poate dezagrega. Confucius sublinia că nu există nici un principiu sau împrejurare, nu există absolut nimic ce ar putea să îndreptățească denunțarea tatălui. Omenia există într-o legătură indisolubilă cu respectul din partea fiului. Ulterior, această dispoziție a lui Confucius a obținut o consolidare în jurisprudență și în sec. I î.Hr. în China au fost emise legi ce prescriau de a ascunde părinții, iar în codul medieval al legilor chineze denunțurile tatălui, mamei, bunelului erau pedepsite cu moartea.

Putem remarca, în această ordine de idei, un anumit conservatism, dar el este orientat spre păstrarea continuității generațiilor pentru care există numai o cale: dorința de efectuare a unor schimbări nu trebuie să atenteze la cultul strămoșilor. Schimbările sunt posibile și dorite, dar ele trebuie să fie încuviințate de părinți [a se vedea: 2, p. 62]. Confucius ne învață că noul trebuie să

apară din trecut, că idealurile trebuie obținute din trecutul ce a existat și nu din viitorul posibil și problematic. De aceea, putem conchide, că respectul din partea fiului este piatra unghiulară nu numai a civilizației chineze, care trebuie să devie și piatra unghiulară a existenței civilizației umane în general.

Totodată, principiul respectului fiului către tatăl său mai instaurează și interacțiunea reciprocă în relațiile dintre oamenii inegali după axa timpului: omagiul adus de fiu tatălui se întoarce la el prin stima din partea copiilor lui.

O altă poruncă, a șasea din Decalog „să nu ucizi”, se referă nu numai la viața corporală a semenilor, ci deopotrivă și la viața morală, care constituie un drept și o datorie de a o apăra, cu nimic mai prejos decât viața trupească. Demnitatea și integritatea personalității omului sunt bunuri ce trebuie apărate, potrivit învățaturii Mîntuitorului, chiar, mai mult decît dreptul la viața a trupului: „Nu vă temeți de cei ceucid trupul, iar sufletul nu-l pot să-l ucidă, ci să va temeți mai curînd de acela care poate și sufletul și trupul să le piardă în gheena” [1, Matei 10, 28]. Din acest text evanghelic se desprinde ideea că adevarul, că acela care distruge viața morală, sufletul semenului, „este mai rău decît un ucigas, este mai criminal decît acela care distruge viața trupului”. În conformitate cu învățătura creștină, omul, în dubla sa alcătuire, trup și suflet, are un destin, o valoare și o importanță unică în univers. „Dumnezeu l-a zidit pe om spre nesticaciune si l-a facut dupa chipul fiintei Sale”[1, Intelepciunea lui Solomon 2, 23]. Prin urmare, spre deosebire de celelalte vietăți, omul ocupă un loc unic în univers atît prin creație, „după chipul lui Dumnezeu”, cît și prin destin, „spre nesticăciune”. „El locuiește pe pămînt, dar este cetatean al cerului”. Această unicitate se referă atît la suflet, cît și la trup. De această cauză, „existența noastră umană, implicit viața trupească, trebuie prețuită cel mai mult din rîndurile existențelor”.

Iisus Hristos desăvîrșește porunca a cincea, condamînd nu numai crima, dar și rădăcinile ei din inima omului: ura, dorința de răzbunare, mînia, nervozitatea, căci crima, înainte de a fi săvîrșită în afară, e săvîrșită în inima omului și chiar dacă e săvîrșită numai în inimă, e tot crimă. În această ordine de idei, ne scrie Sfîntul Ioan: „Cine urăște pe fratele său este un ucigaș de oameni și știți că orice ucigaș de oameni nu are viață veșnică dănuitoare în El” [1, I In 3,15]. Totodat[, Sfîntul Matei spune: „Ați auzit că s-a zis celor de demult: „Să nu ucizi; oricine va ucide va cădea sub pedeapsa judecării”. „Eu însă vă spun vouă: Că oricine se mînie pe fratele său vrednic va fi de osîndă; și cine va zice fratelui său: netrebnicule, vrednic va fi de judecata sinedriului; iar cine va zice: nebunule, vrednic va fi de gheena focului” [1, Mt 5, 21-22].

Din păcate sistemul totalitarist a denaturat și această poruncă „să nu ucizi”, care a fost subordonată ideii că individul poate fi sacrificat pentru binele societății sau al partidului. Morala comunistă exprima interesele luptei de clasă a proletariatului care avea misiunea de a crea și instaura în societate o nouă ordine și din această cauză ea recunoaștea că morală este ceea ce

servește distrugerii societății vechi, exploatare și prin aceasta, în mod implicit, sancționarea teroarea, omuciderea dușmanilor de clasă. Astfel a apărut „moralitatea dublă” în condițiile căreia normele morale erau utilizate de una și aceeași persoană pentru diferite scopuri și în diverse situații în mod diferit – dacă un om este de-al nostru atunci față de el trebuie să dai dovadă de moralitate, iar dacă nu, atunci moralitatea nu contează și poți face cu el orice.

În același timp, porunca biblică „Că Domnul Dumnezeu vostru este Dumnezeu dumnezeilor și Stăpînul stăpînilor; Dumnezeu mare și puternic și minunat, Care nu caută la față, nici nu ia mită; Care face dreptate orfanului și văduvei și iubește pe pribeag și-i dă pîine și hrană” [1, Ieșirea 22: 21-22] a fost modificată prin substituirea lui Dumnezeu cu partidul comunist considerat forța conducătoare a societății totalitariste. Totodată, pe lângă dezamorsarea morală, procesul de transformare și de creare a omului nou în societatea comunistă se baza pe reacția de supunere în fața autorității, pe nevoia de apartenență și pe frică. Sistemul totalitar communist a utilizat teroarea, memoria terorii și potențialul terorii ca instrumente de control asupra societății și oamenilor.

Dacă ne referim la porunca a opta din Decalog „să nu furi” care a existat și a influențat comportamentul uman pe parcursul mileniilor, atunci situația care s-a creat în societatea totalitaristă cu referire la ea ne face ca să apară în mod inevitabil un șir de întrebări: Cum a devenit acceptabil să furi, ca furtul să devină ceva obișnuit pentru om și societate? Din ce cauză furtul nu era considerat în societatea comunistă ceva rău, inadmisibil?

Trebuie să remarcăm că prin această poruncă, Dumnezeu protejează și garantează dreptul la proprietatea privată, care îl stimulează pe om la muncă cinstită, la concurență loială, la prosperitate și toate acestea contribuie la bunăstarea individului și a societății. Din această cauză porunca „să nu furi”, este mare de actualitate în societatea noastră. Furtul este un păcat greu, fiindcă lovește în datoria de a fi drepti și a iubi pe aproapele nostru. Sfântul Apostol Pavel număra furtul printre pacatele care îl lipsesc pe făptuitor de împărăția lui Dumnezeu: „Nici furii, nici lacomii, nici bețivii, nici răpitorii nu vor moșteni împărăția lui Dumnezeu” [1, I Cor. 6,10]. Prin urmare, datoria creștinului este să-și câștige cele de trebuință numai prin munca cinstită și nicidecum să-și însușească pe nedrept lucrurile străine.

Pe măsură ce în societatea comunistă sfera obiectelor, proprietatea de stat care era a tuturor și totodată „a nimănui” care s-a extins, incluzînd toată proprietatea colectivă, furtul a devenit din ce în ce mai acceptabil din punct de vedere moral. În aceste condiții a apărut sintagma „Hoțul neprins e om cinstit” care a transformat furtul dintr-o problemă de conștiință în problema de a găsi dovezi, iar „împrejurarea îl face pe hoț” oferă o scuză, transferînd responsabilitatea de la persoană la împrejurare.

Același lucru s-a întâmplat și cu rușinea și care reprezintă sentimentul că ai făcut ceva rău și că, prin urmare, meriți mânia celorlalți. Ea este sentimentul că ai meritat disprețul și desconsiderarea celorlalți. În rușine se reflectă, de asemenea, conceperea de către om a necoincidenței unor norme adoptate sau unor așteptări din partea celor din jur, adică a vinovăției. Însă rușinea este orientată total spre opinia altor oameni care pot să-și exprime condamnarea lor referitor la încălcarea normelor, rușinea este cu atât mai puternică, cu cât mai importante și semnificative sunt pentru el aceste persoane), mecanismele prin care societatea inhibă și controlează comportamentele indezirabile? Cum a apărut ideea de „a te descurca”, o variantă a principiului machiavelist „scopul scuză mijloacele”, la rangul de virtute morală?

Era normal ca vechea configurație morală existentă sub regimul totalitarist comunist să fie invalidată de prăbușirea lui în 1991. Înainte de a efectua o descriere dinamică morală a acestei rupturi istorice, trebuie să menționăm că regula de bază a fost următoarea: cu cât o sferă morală activă în societatea totalitară comunistă a fost mai extinsă în termeni de vizibilitate socială, cu atât a devenit mai discretă (căci discreditată) în societatea posttotalitaristă. Prima care a fost vizată de aceste schimbări socio-istorice a fost morală nomenclaturii care, tocmai pentru că fusese norma oficială a vechiului regim, care a dispărut de facto prin însăși prăbușirea dictaturii.

Efectuând o analiză a dimensiunii morale a societății noastre putem conchide că ar fi greșit să credem că geometria morală a noii societăți moldovenești, care se află în tranziție, se reduce la metamorfoza elementelor preexistente. Morala comunistă a fost înlocuită treptat cu o altă morală care îmbină recuperarea valorilor morale autentice cu asimilarea experiențelor occidentale de ultimă oră. Pe fondul acestui dialog complex între trecut și prezent, dublat de comerțul intelectual și instituțional cu Europa apuseană, au început să circule câteva modele/discursuri etice specifice tranziției. Evident, termenul „model” nu se referă aici la presupusa exemplaritate a unor comportamente, ci la reprezentativitatea lor statistică.

Primul asemenea model este tributari individualismului liberal, care se fundează pe valorile și principiile liberalismului. Însă, libertatea individuală desprinsă de responsabilitatea colectivă a dus, pe de o parte, la sporirea inițiativei private, iar pe de altă parte, la intensificarea egoismului și recurgerea la mijloace amorale în obținerea profitului material sau politic. Febra hedonistă a consumului care se manifestă astăzi, nevoia de a prezenta în mod demonstrativ reușita, tentația de a transfera bogăția Statului în orizontul patriarhal al propriei clientele sunt, dincolo de aspectul lor moralmente echivoc, tot atâtea reacții naturale ale unui segment social care urăște sincer etatismul, birocrăția parazitară și consecințele colectivismului comunist.

Suntem martorii ocular ai procesului în care noii capitaliști profită în mod egoist de carențele cadrului legislativ, dar printre ei nu găsim numai mafioți și oligarhi care încearcă să se prezinte ca oameni onorabili, ci și unii promotorii virtualmente onești ai unei economii de piață solide. Sigur ca, sub raport moral, aplicarea monopolistica a principiului *laissez faire* inspira un cinism autopermisiv și o agresivitate cu efecte sociale destructurante. Pentru a controla asemenea efecte secundare dezagreabile nu este însă nevoie de ceva supranatural, ci numai de o corectă aplicare a codului penal.

Filozoful francez Gilles Lipovetsky subliniază că astăzi are loc o importantă schimbare de repertoriu în câmpul social: cuvântul „trebuie” nu mai are conotații eroice ca odinioară și nici „datoria” nu mai capătă majusculă onorifică, nici în practica socială, culturală sau politică, așa cum se întâmpla cu vreo două secole în urmă[a se vedea : 3, p. 44]. Tendința dominantă este dictată de diverse imperative foarte actuale pentru contemporaneitate: de „valori individualiste și hedoniste”, de „spectacol”, de „consumul interactiv și festiv de bune sentimente”, de „calitatea vieții și realizarea personală” [3, p. 45].

Al doilea model, care încă domină în societatea moldovenească este caracterizat printr-un egalitarism nostalgic menit să contracareze abuzurile noului individualism. Adeptii acestui model etic pasiv și resentimentar se recrutează din masa pensionarilor pauperizați, dar și din rîndurile proletariatului necalificat care suportă costurile tranziției idealizînd, în compensație, „virtutile” fostului regim. Aceste victime sigure ale tranziției nu au nici forța de a interpreta schimbarea socială, nici capacitatea de a i se adapta, printr-o indispensabilă reciclare profesională.

Așadar, a devenit cert faptul că tranziția moldovenească a creat o specie de oameni formată în „gîndirea dublă”, care sunt oameni lipsiți de orice dimensiune morală, deoarece în universul lor bidimensional nu există nici Bine, nici Rău, nici Adevăr, nici Minciună. Din această cauză ei nu aspiră spre nimic pentru că nu pot gîndi nici înălțimile, nici profunzimea. Nu cunosc nici onoarea, nici bunul-simț nici rușinea, iar mîndria lor nu este decît o aroganță goală.

Bibliografie:

1. *Biblia sau sfînta scriptură*. București: Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1996. 1424 p.
2. Capcelea, V. *Etica și conduita umană*: man. pentru instituțiile de învăț. sup. Chișinău: Ed. ARC. 2010. 328 p.
3. Lipovetsky, G. *Amurgul datoriei. Etica nedureroasă a noilor timpuri democratice*, traducere și prefață de Victor-Dinu Vlădulescu. București: Ed. Babel, 1996. 219 p.